Pedro José Cabrera

La vida al ras

Resum

Viure a la intempèrie ha estat, des de sempre, una de les expressions més acabades i completes de la misèria. Els desplaçats per les guerres o la fam, els refugiats polítics i els emigrants econòmics que marxen a la recerca d'un lloc on poder radicar un projecte vital que els ofereixi unes mínimes possibilitats de supervivència o millora personal, constitueixen la immensa majoria de la gent sense sostre. Una anàlisi detallada i extensa d'aquesta crua realitat conforma aquest article.

Paraules clau

Autoestima, Ocupació, Pobresa, Precarietat, Protecció social

La vida al raso

Vivir a la intemperie ha sido, desde siempre, una de las expresiones más acabadas y completas de la miseria. Los desplazados por las guerras o el hambre, los refugiados políticos y los emigrantes económicos que marchan a la búsqueda de un lugar donde poder radicar un proyecto vital que les ofrezca unas mínimas posibilidades de supervivencia o mejora personal, constituyen la inmensa mayoría de la gente sin techo. Un análisis detallado y extenso de esta cruda realidad conforma este artículo.

Palabras clave

Autoestima, Ocupación, Pobreza, Precariedad, Protección social

Living rough

Living out in the weather has always been one of the lowest and most complete expressions of poverty. People displaced by war or hunger, political refugees and economic emigrants who leave in search of a place where they can make a life for themselves, which would give them the minimum possibilities of survival or personal improvement, constitute the vast majority of homeless people. This article is an extensive, detailed analysis of this crude reality.

Key words

Self-esteem, Employment, Poverty, Precariousness, Social protection

Autor: Pedro José Cabrera

Article: La vida al ras

Referència: Educació Social, núm. 27 pp. 11-20

Adreça professional: Departamento de Sociología y Trabajo Social
Universidad Pontificia Comillas de Madrid
pcabrera@chs.upco.es

Una cruel realitat

Viure a la intempèrie ha estat, des de sempre, una de les expressions més acabades i completes de la misèria

Viure a la intempèrie ha estat, des de sempre, una de les expressions més acabades i completes de la misèria. Estar mancat d'un refugi, d'un lloc en el qual aixoplugar-se, d'un catau al qual dirigir-se per a buscar resguard, significa que s'ha descendit en l'escala de la dignitat personal per sota, fins i tot, del més miserable i raquític dels animals. Malgrat tot, en el nostre món hiperdesenvolupat, dotat d'ingents recursos de tot tipus i capaç de plantejar-se els reptes d'innovació tecnològica més sofisticats, són encara milions els éssers humans que viuen d'aquesta manera. En contra de les aparences i dels estereotips més estesos, com en altres mals que assolen la humanitat, la immensa majoria de la gent sense sostre es troba en els països més empobrits. Els desplaçats per les guerres o la fam, els refugiats polítics i els emigrants econòmics que marxen a la recerca d'un lloc on poder radicar un projecte vital que els ofereixi unes mínimes possibilitats de supervivència o millora personal, constitueixen la immensa majoria dels *homeless* que existeixen sobre el planeta. Segons les dades que ofereix el programa *Habitat* de les Nacions Unides, dels 834 milions de persones que en el món habiten en barris de barraques, el 90% viuen en països pobres d'Àfrica, Amèrica Llatina i Àsia. La pobresa de viure sense sostre (o amb un sostre ínfim, insegur i indigne), és un flagell que colpeja, sobretot, als més pobres.

Una situació difícil d'entendre i explicar

Tanmateix, en l'imaginari col·lectiu i als ulls del ciutadà mitjà dels nostres països rics, hi ha una identificació gairebé exclusiva del *homeless* (la persona sense llar) amb la figura malgirbada que vaga sense rumb determinat, coberta de parracs i empenyent un carret de supermercat pels carrers d'una gran ciutat aliena al trànsit i al moviment de cotxes i vianants al seu voltant. De fet, si resulta difícil explicar l'existència de desenes de milions que viuen sense sostre al Sud, més complicat resulta encara entendre com és possible que enmig de l'abundància més ostentosa, es produeixin situacions de pobresa i exclusió tan extremes com les que mostren amb la seva mateixa presència, inquietant i empipadora per a la gent benpensant, les persones sense llar que dormen sobre el banc d'un parc, el racó d'un portal o els subterranis del metro d'una metròpoli del Nord enriquit.

Estadístiques sorprenents

I, tanmateix, en el país més ric de la terra, a finals dels vuitanta, un informe de l'administració Clinton, calculava que un 7% dels nord-americans adults havien viscut sense llar en algun moment de la seva vida, i en aquests moments, les xifres que ofereixen els estudis més rigorosos (BURT 1998) indiquen que uns 3,5 milions de nord-americans experimenten la situació de veure's sense sostre (al carrer) al llarg d'un any, d'ells 1,35 milions són nens. Naturalment, és molt difícil mesurar el fenomen de manera totalment fiable, i els mètodes més sofisticats deixen sempre un marge de reserva, segons sigui la definició utilitzada, el moment de l'any elegit per al treball de camp, etc., tanmateix, allò que sembla indubtable és que en les dues últimes dècades, en el país més ric de la terra s'han multiplicat els programes d'assistència i s'han duplicat les places d'alberg per a allotjar de manera precària gairebé un 10% de tota la població que viu sota el llindar de la pobresa i està mancada de possibilitats per a trobar un allotjament pels seus propis mitjans.

Un nou perfil entre nosaltres

Davant l'home de quaranta i tants anys, solitari, amb problemes de salut mental i alcohòlic, que havia vingut essent el client habitual dels nostres albergs per a indigents, és cada cop més freqüent trobar a les portes dels centres d'assistència a persones que s'aparten d'aquest perfil tradicional. Les dones exposades a la violència de gènere, els grups familiars amenaçats de desnonament, els estrangers immigrants, els joves embarcats en viatges de dubtosa destinació, són altres tants grups humans per als quals el risc de veure's al carrer en un moment o altre de les seves vides es fa més i més present i amenaçador. Tot això remet a situacions de vulnerabilitat que fan més fàcil la pèrdua d'un lloc en el món per a qui es troba amenaçat o és ja víctima de l'exclusió social, política, administrativa, cultural o econòmica. En un estudi recent, centrat exclusivament en la gent que restava fora de la xarxa d'albergs i es troba literalment dormint als carrers del centre de Madrid, ens trobem amb unes 500 persones de les que un 18% eren dones, i una mica més d'un 30% eren estrangers, extracomunitaris en la seva immensa majoria, procedents d'Europa de l'Est, Amèrica Llatina, el Magrib i l'Àfrica subsahariana.

Davant l'home de quaranta i tants anys, solitari, amb problemes de salut mental i alcohòlic és cada cop més freqüent trobar a les portes dels centres d'assistència a persones que s'aparten d'aquest perfil tradicional

L'esfondrament d'una idealització

La mirada que s'aboca sobre les persones sense llar pel ciutadà mitjà enclou un judici sever i una condemna moral construïda a l'entorn de la seva suposada incapacitat per a assumir responsabilitats

Sens dubte, en l'opinió pública queda encara un cert deix de l'halo romàntic que des de la literatura decimonònica fins al moviment *hippie*, passant per la generació *beat*, ha idealitzat la vida lliure i sense lligams del que vagabundeja amb una motxilla a l'esquena viatjant cap enlloc i s'erigeix així en element de contrast i referència enfront d'aquestes altres vides burgeses i acomodatícies, instal·lades en la mediocritat i la recerca compulsiva de seguretat i control. Però més habitualment, la mirada que s'aboca sobre les persones sense llar pel ciutadà mitjà enclou un judici sever i una condemna moral construïda a l'entorn de la seva suposada incapacitat per a assumir responsabilitats, la seva mandra, la seva desídia o la seva falta d'energia per a viure *com és degut*.

Injusta inculpació de les víctimes

Hi ha pocs exemples més paradigmàtics d'allò que en ciències socials es coneix com el mecanisme d'*inculpació de les víctimes*, una versió poc sofisticada, però molt estesa de la tendència a pensar malament dels altres i bé d'un mateix, com a forma de preparar la coartada mental des de la qual poder legitimar els petits privilegis dels que hom frueix, distanciant-se alhora de l'altre i de les seves necessitats insatisfetes, expressions com: "Vés a saber el que haurà fet per a veure's així..."; "cadascú té el que es mereix", juntament amb la contraposició precipitada entre el treball i la mandra ("la cigala i la formiga", etc.) o altres mil bestieses semblants, legitimadores del *statu quo*, i aparentment amb força explicativa del fracàs (merescut) d'uns i l'èxit (molt merescut) d'altres.

Com a mínim, aquest tipus de discursos, a més d'injustos amb els qui pateixen l'exclusió sense llar, resulten ser profundament estúpids i ignorants de la realitat social –essencialment relacional i estructural–, en la qual s'inscriuen els processos complexos que comporta cada biografia. Res de nou sota el sol, ja que al llarg de la història tot el pensament reaccionari i conservador ha tractat permanentment de dissoldre en explicacions individualístiques, la lògica d'allò social. Argumentant d'aquesta forma, els problemes socials no existeixen, sinó que únicament subsisteixen individus amb problemes; individus concrets, amb noms i cognoms, que viuen inadaptats i fora del marc (d'explotació, dominació, masclisme) que la realitat ens ofereix com una dada *inevitable*.

Víctimes de processos socials

Malgrat tot, la realitat és tossuda i difícil de defugir, i així, cada cop que ens aproximem de forma sistemàtica a explorar les trajectòries seguides per les persones sense llar, ens trobem amb similituds i semblances en els seus recorreguts vitals que, per força, remeten a la seva condició de víctimes de processos socials molt més amplis que la seva pròpia peripècia individual. No pot ser casual, per exemple, que en un país com el nostre, amb altíssimes taxes d'atur i precarietat en l'ocupació, la gran majoria dels qui viuen al carrer, hagin vist el seu itinerari laboral lligat a sectors com l'hostaleria i la construcció en els quals l'estacionalitat, la temporalitat i la itinerància geogràfica són els senyals d'identitat característics d'un règim d'explotació laboral que, inevitablement, va deixant una reguera de damnificats, alguns dels quals acaben per veure trencats els seus lligams familiars i afectius, els seus vincles de pertinència i el seu sentiment d'autoestima i dignitat personal.

Els seus recorreguts vitals, per força, remeten a la seva condició de víctimes de processos socials molt més amplis que la seva pròpia peripècia individual

Tampoc no és estrany, que en un país com el nostre, que disposa del més petit parc públic d'habitatge de lloguer de tota l'Europa desenvolupada, on el règim de tinença en propietat suposa més del 80% dels habitatges habitats per les llars –i en el que paradoxalment hi ha tres milions d'habitatges buits–, ens trobéssim amb què la immensa majoria de la gent que viu sense sostre no ha tingut mai un habitatge de propietat, cosa que suposa que en el moment en què es fa present una crisi vital, laboral, de salut mental, etc., les possibilitats de veure's literalment *al carrer* són molt més grans per a aquestes persones que per als qui compten amb un sòlid patrimoni immobiliari.

Les veritables causes del problema

És veritat, que hi ha exemples, en els quals un passat d'èxit laboral, econòmic, o acadèmic, deixa pas a una vida en la qual tot aquest capital sembla haver-se esfumat com a conseqüència d'una addicció compulsiva, una malaltia mental o un accident, però aquests casos són la immensa minoria, l'excepció que confirma la regla; és cert que són els casos més àmpliament airejats pels mitjans de comunicació cada cop que realitzen un reportatge sobre exclosos sense llar, però es tracta d'exemples que són elegits precisament perquè el seu caràcter excepcional els fa doblement cridaners i *espectaculars*, la norma general és molt més prosaica i consisteix en una vida marcada des de la

La norma general és molt més prosaica i consisteix en una vida marcada des de la infància per les insuficiències de tot tipus que acaba finalitzant de manera *natural* a les portes d'un alberg o en el banc d'un parc

infància per les insuficiències de tot tipus que acaba finalitzant de manera *natural* a les portes d'un alberg o en el banc d'un parc.

La solució. Un camí difícil per als serveis socials

Com és lògic, en mirar d'explicar el problema posant de relleu les causes estructurals com, per exemple, la crisi de la feina o la situació de l'habitatge, que són les que al nostre entendre actuen com teló de fons explicatiu en el que s'inscriuen la gran majoria de les vides trencades dels exclosos sense llar, no estem dient que un cop que el naufragi vital s'ha produït, aquest pugui ser reconduït simplement amb el recurs fàcil de proporcionar-li allotjament en una pensió i una feina en una hamburgueseria; si la cosa fos així de senzilla, fa temps que haurien desaparegut del paisatge urbà les persones sense llar. Com en altres problemes socials, els diners estalviats prèviament en actuacions preventives, avui per avui inexistents, es multiplica amb escreix quan s'han de posar en marxa programes específics d'abast, captació i recuperació psicosocial dels qui han fet dels carrers la seva llar. Al cap i a la fi, són els forats del nostre sistema de protecció social els que queden al descobert cada cop que un ésser humà ve abocat a viure a la intempèrie: són les prestacions econòmiques insuficients que obliguen a escollir entre alimentar-se o pagar l'habitació en una pensió; és l'escassetat de places en residències de tot tipus; la desprotecció dels menors institucionalitzats quan compleixen 18 anys; la carència de referents i de programes de reinserció dels qui són excarcerats; és la gestió amb criteris economicistes dels hospitals que precipita les altes dels qui no tenen on prosseguir la seva recuperació; en definitiva, moltes persones sense llar, són també expressió viva de l'escassa dotació de professionals i competències dels serveis socials públics, que pràcticament no tenen res a fer davant un desnonament forçós, o en qüestions d'habitatge, etc.

La situació a Espanya

Malauradament, per més que la qüestió resulti sagnant i dramàtica, no afecta numèricament gran nombre de persones en termes absoluts; les estimacions més fiables parlen d'unes 15.000 persones allunyades en la xarxa d'albergs

d'emergència a Espanya en un dia qualsevol, xifra que pot elevar-se a unes 30 o 40 mil al llarg d'un any. Fa tan sols uns mesos l'Instituto Nacional de Estadística ha fet públic un estudi que ens permetrà incorporar per primer cop alguna informació sobre els sense llar a Espanya procedent de fonts oficials. Es tracta d'una enquesta per correu que recull dades procedents de 555 centres que atenen a persones sense llar. En aquest estudi s'estima que, en un dia qualsevol hi ha al voltant de 18.500 persones sense llar a Espanya, per a les quals disposem de 13.500 places d'allotjament d'emergència.

Xarxes de protecció social

En qualsevol cas, parlem de *poca* gent, pràcticament no res, al costat d'altres afers que afecten milions o centenars de mils de persones. Es tracta a més de ciutadans que electoralment compten molt poc, i que a més, pel seu elevat grau d'aïllament i desconnexió no presentaran un front de demandes i reclamacions conjuntes, amb la qual cosa mai no arriba el moment que els responsables polítics instrumentin mitjans suficients per a afrontar seriosament el problema, de manera que l'atenció segueixi estant aclaparadorament en mans d'institucions religioses, pateix d'una crònica i desesperant falta de mitjans materials i humans, que intenta suplir amb el treball de voluntaris el que no poden abordar amb professionals dignament retribuïts, i, llevat honroses excepcions, roman descoordinada tant internament com pel que fa a les altres xarxes de protecció social.

L'atenció pateix d'una crònica i desesperant falta de mitjans materials i humans, que intenta suplir amb el treball de voluntaris el que no poden abordar amb professionals dignament retribuïts

En síntesi, les característiques principals de la xarxa són les següents:

- Es tracta d'una xarxa majoritàriament de titularitat privada. La gran majoria dels centres (el 73% segons l'INE, el 79% segons Cabrera) són d'iniciativa social, i dependents d'entitats religioses en les seves tres quartes parts. Càritas per si sola controla aproximadament un 40% dels centres d'atenció a persones sense llar existents a Espanya.

- Aquest fet reflecteix en part la relativa minoria de edat del nostre règim de benestar (Esping-Andersen 2000:122); cal tenir en compte que les primeres lleis que desenvolupen un sistema públic de serveis socials a Espanya són de mitjans dels 80 i que gairebé si hi ha hagut ocasió de desplegar-lo en tota la seva amplitud atesa la crisi econòmica de l'últim quart de segle, de manera que no és estrany que, arribant als temes d'exclusió extrema i dels sense llar, ens

trobem davant del fons de sac d'un projecte de *public welfare* contínuament oblidat i ajornat per a més endavant, al que tan sols molt a poc a poc se'l va dotant d'un marc realment modern, generat a partir d'un reconeixement de drets socials per a tots els ciutadans i garantit per l'Administració.

L'atenció a persones sense llar segueix estant centrada en l'assistència per a la supervivència

- L'atenció a persones sense llar segueix estant centrada en l'assistència per a la supervivència: proporcionar menjar, llit i roba. Si bé des de fa una dècada han començat a desenvolupar-se un altre tipus d'experiències més noves i que van més enllà de les necessitats immediates, com per exemple, programes de tallers ocupacionals i d'inserció laboral, equips d'intervenció al carrer, centres de dia en els quals es treballen habilitats socials, aspectes culturals i d'oci creatiu, etc. No obstant això, aquest tipus d'abordatge es troba gairebé exclusivament en les grans ciutats, en el medi rural, el pes de la visió tradicional segueix essent aclaparadorament majoritari.

- Al dia d'avui, el pes de la història segueix essent encara molt fort, i entre altres coses es reflecteix en el predomini dels centres orientats a la població transeünt tradicional (un home solitari, sovint alcohòlic o amb problemes de salut mental, i socialment desarrelat) mentre que no hi ha una orientació tan oberta cap als nous perfils, més joves, més dones, més immigrants, més grups familiars, més menors...

- El mateix passa amb els horaris que mantenen, que són poc coincidents amb els usos i hàbits culturals del nostre país, amb els edificis de què disposen, habitualment estan poc adaptats i presenten seriosos inconvenients per a l'estil de treball que es requereix en el moment actual, més personal i individualitzat.

- Amb caràcter general, la xarxa pateix una crònica escassetat de recursos econòmics i de personal titulat, cosa que fa que el pes del voluntariat sigui enorme. Segons les dades de l'INE, d'un total de 12.757 persones que treballen en la xarxa de centres, només un 29% són assalariats, la resta són voluntaris (65%) o un altre tipus de personal no remunerat (6%) com religiosos, alumnes en pràctiques, etc. Si bé, la majoria del personal assalariat treballa a temps complet (el 79%), també és veritat que gairebé la meitat es dedica a tasques administratives i de serveis auxiliars, el personal tècnic està constituït per un total de 1.263 persones en tot el país. Per les dades que vam obtenir en el nostre anterior estudi (Cabrera 2000) mentre que en els centres rurals el personal assalariat és només un 10% del total, en els centres ubicats en ciutats de més de 20.000 habitants ronda el 20%. Tenint en compte que aquesta escassetat de professionals qualificats és més gran en els centres privats, en els petits i en les zones rurals ens trobem amb què la baixa qualitat tècnica de l'atenció que es presta en el medi rural és un fet àmpliament estès.

• Fins a aquesta data ben recent la implicació de l'Administració Pública ha estat bastant escassa, cosa que es reflecteix en la descoordinació existent entre els ses diversos departaments, i de manera particular entre els qui s'ocupen dels afers socials i els encarregats de la política d'habitatge, de l'ocupació i de la sanitat. Raó per la qual, en diferents ocasions hem demanat la realització d'un Pla Integral d'Actuació en cada Comunitat Autònoma.

La implicació de l'Administració Pública ha estat bastant escassa

• No obstant això, la major part del finançament es realitza amb fons públics (57% segons l'INE, 54% segons Cabrera). D'aquests fons públics, la major part prové dels mateixos municipis (40%) i dels governs regionals (39%), mentre que l'Administració estatal corre amb el 21% restant, cosa que suposa només el 12% dels 118,44 milions d'euros a l'any que s'utilitzen a Espanya per a atendre les persones sense llar (INE 2004:44). Això significa que, si acceptem l'estimació de 18.500 PSH, ens estem gastant una mitjana de 17,5 € al dia per a atendre a cada persona sense llar en totes les seves necessitats (allotjament, menjar, roba, atenció psicosocial, formació, etc.), tres anys abans Cabrera (2000:112) estimava la despesa diària per persona entre 14€ i 18€. Aquestes xifres ens donen una idea del grau de penúria en què ens movem en aquest àmbit.

• Un últim tret característic de la xarxa de centres destinats a atendre les persones sense llar a Espanya el constitueix el seu caràcter eminentment urbà. A partir de les dades que mostra l'enquesta de l'INE, tindríem que el 85% dels centres es troben ubicats en nuclis de població amb més de 20.000 habitants. Això significa que a penes un 15% dels centres es troba en pobles de 20.000 habitants o menys, mentre que en aquests llocs viu el 34% de la població espanyola.

Conclusió

A partir d'aquest panorama, és obvi que queda molt per fer, sens dubte. Essencialment es necessiten programes coordinats i a llarg termini, que estableixin criteris ben definits i ordenin el sector al voltant d'una política de garantia de drets ciutadans i el treguin de la tendència a realitzar una atenció assistencialista, pal·liativa i d'urgència. No cal dir que es necessiten més recursos de tot tipus, materials i humans, diversificats i adaptats a l'heterogeneïtat de situacions que es donen cita en el problema, però sobretot es requereix d'una certa revolució mental entre els qui treballem contra el

Es requereix d'una certa revolució mental entre els qui treballem contra el problema dels sense sostre que trenqui les relacions unidireccionals i assimètriques entre els qui ajuden i els qui són ajudats

problema dels sense sostre que trenqui les relacions unidireccionals i assimètriques entre els qui ajuden i els qui són ajudats, un nou marc relacional que arribi a donar protagonisme als mateixos afectats, retornant-los el que mai no haurien d'haver perdut, la seva condició de subjectes actius i conscients, plens de limitacions, sens dubte, (com qualsevol de nosaltres) però capaços d'elegir objectius racionals i valuosos, i de col·laborar activament en el disseny d'estratègies per a assolir-los. Entre ells, naturalment, ha d'incloure's l'objectiu de pensar i generar un marc de relacions socials menys desigual, injust i despietat que l'actual.

Pedro José Cabrera
Departament de Sociologia i Treball Social,
Universidad Pontificia Comillas de Madrid

Bibliografia

Burt, Martha (1998), *America's Homeless: Numbers, Characteristics and programs that serve them*. New York: Urban Institute Report 89-3.

Cabrera Cabrera, P. J. (2000), *La acción social con personas sin hogar en Espana*. Madrid, Foessa-Cáritas.

Esping-Andersen, Gosta (2000), *Fundamentos sociales de las economías postindustriales*. Barcelona, Ariel, 2000

Instituto Nacional de Estadística (2004), *Encuesta sobre las personas sin hogar (Centros)* Madrid. Edició electrònica publicada el 19 de maig de 2004 (Análisis sociales) < http://www.ine.es/prodyser/pubweb/epsh_052004/epshcen_0504.pdf >